

Szilágyi Ágnes Judit

Az európai nagy háború hatása a brazíliai társadalmi mozgalmakra (1917-1920)

Abstract

Brazil did not enter into the First World War until October, 1917. But as for most of the Latin American societies - especially in the cities - the most urgent problems caused by the war: rising prices, significant increases in the cost of living, unemployment. In July, 1917 a general strike paralyzed the city of São Paulo and workers in Rio de Janeiro city and its federal states Rio Grande do Sul, Minas Gerais, Pernambuco, Alagoas, Maranhão, Paraíba, Rio Grande do Norte, Ceará, Piauí, Sergipe and Paraná joined in solidarity, organised by the Brazilian revolutionary syndicalist movement. This article examines and characterizes the waves of trade-union militancy guided by two different ideologies: anarcho-syndicalism (directly linked to immigration from Spain, Italy and Portugal) in contrast with the reformist 'yellow' unions.

Keywords: Brazil, First World War, strike, trade-union, syndicalism, social movements

Adéli félteke tavaszi hónapjaiban spanyolnátha járvány söpört végig a brazíliai nagyvárosokon 1918-ban. Az első fertőzötteket szeptemberben regisztrálták. A legveszélyeztetettebbek a tengeri kikötők (pl. Recife, Salvador, Rio de Janeiro) lakosai voltak, de a három napos láz hamarosan elérte az ország belső vidékeit, novemberben már Amazóniában is jelentkezett. A hivatalosan elismert járványos időszakban, októbertől decemberig Rio de Janeiróban 600 ezer körüli, São Paulóban 116.777 megbetegedés történt. Ugyanezekben a nagyvárosokban több mint 12 ezer illetve 5331 halálesetet regisztráltak.¹ Az egészségügyi hatóságok eleinte, abban bíztak, hogy az óceán meggátolja a járvány áttérjedését Európából, és az első megbetegedések hírére sem ismerték el, hogy komoly a veszély. Könnyű, szezonális fertőzésnek tulajdonították a tüneteket. Tétovázásuk hátterében üzleti megfontolások is voltak. Brazíliában attól tartottak, ha kikötőiket járványveszélyesnek nyilvánítják, az az export forgalom végleges leállítását eredményezheti. A helyzet ebből a szempontból már amúgy is kritikus volt 1917-ben, hiszen a háborús viszonyok a Németországba és az Osztrák-Magyar Monarchiába irányuló, korábban jelentős volumenű szállításokat le-

¹ Az adatokat közli Liane Maria Bertucci: Pesquisas e debates sobre a gripe durante a epidemia de 1918, ANPUH - XXV SIMPÓSIO NACIONAL DE HISTÓRIA - Fortaleza, 2009. 9. <http://anpuh.org/anais/wp-content/uploads/mp/pdf/ANPUH.S25.0258.pdf> - 2014. 05. 02.)

hetetlenné tették, nagyban csökkentve a kikötői forgalmat.² A kereskedelmi érdekek rövidlátó védelme és a bajok elkendőzése azonban nem tartóztathatta fel a járványt. Becslések szerint Brazília szerte összesen mintegy 300 ezer halálos áldozatot követelt a spanyolnátha és szövődményei. Az első brazil betegek azonban hazájuk határain kívül fertőződtek meg, a világháborúba küldött haditengerészeti egységek illetve az egészségügyi misszió tagjaiként.

Brazília háborús szerepvállalása az antant hatalmak oldalán

A hadászati eseményeket, vagy a nemzetközi politika alakulását tekintve Brazília háborús részvétele – főként az európai hadviselőkkel összehasonlítva – rövid, jelentéktelen epizódnak tűnhet. Azonban tudva lévő, hogy bár Bolívia, Kuba, Ecuador, Guatemala, Haiti, Honduras, Nicaragua, Panama, Peru és Uruguay mindannyian bejelentették, támogatják az antant hatalmakat, Latin-Amerikában a Rio de Janeiro-i kormány volt az egyetlen, mely már 1914-ben hivatalosan is tiltakozott Belgium megtámadása ellen, majd korábbi semlegességét³ feladva, ténylegesen, katonai erő küldésével kapcsolódott be az I. világháborúba.

A brazil elit franciás műveltsége, frankofil beállítottsága sokban magyarázza a közvélemény nagyobb részének antant szimpátiáját. Bár különösen a háború kezdetén németbarát tábor is létezett, ennek egyik prominense maga a külügyminiszter, Lauro Müller volt, aki nagy szerepet játszott abban, hogy a riói kormány sokáig nem adta fel semlegességét. 1917 áprilisa előtt nem hatott rá Zimmermann német külügyminiszter február eleji hivatalos értesítése⁴ a korlátlan tengeralattjáró háború megindításáról, sem az, hogy ekkor már az USA is megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Berlinnel.

Forduló pontot jelentett viszont egy 1917. áprilisi tragédia. A brazil kereskedelmi flotta egyik legnagyobb hajóját, a kávéval (vita tárgyát képezte, hogy ez hadianyagnak minősül-e vagy sem!) megrakott *Paraná*⁵ útban Le Havre kikötője felé, a francia partok közelében a németek elsüllyesztették. A legénység három tagja odaveszett. Az esetet a közvélemény felháborodása

² Erről bővebben ld. Christina Maria CRUZ DE SOUZA: *A gripe espanhola na Bahia*. *Dynamis* vol. 30. 2010. (41-63.) 46.

³ Hermes da Fonseca elnök (1910-14) 1914-ben több rendeletet bocsátott ki ezzel kapcsolatban. Az 1914. augusztus 4-i 11.037 sz., az augusztus 24-i 11.093 sz. és a szeptember 9-i 11.141 sz. dekrétum megtiltotta, hogy hadihajók kössenek ki és legénységet toborozzanak külföldi harcokhoz; hajók felfegyverzését; a hadianyag exportot; a hadviselőket segítő állomások – beleértve a rádió vagy távíró adókat is – felállítását. A brazil kormány semleges pozícióját még 1917. április 25-én is megerősítette a 12.458 sz. dekrétummal.

⁴ A brazil hadbalépésre vonatkozó adatokat közli Adler Homero Fonseca de Castro kutatásai alapján: *O Brasil na 1a Guerra Mundial e a DNOG* címmel az *Artigos do front* nevű honlap, www.grandesguerras.com.br/artigos/text01.php?art_id=68 - 2014. 05. 03.

⁵ Az itt szereplő hajókra vonatkozó adatokat ld. *Navios Brasileiros*, www.naufragiosdobrasil.com.br/1guerranavbrasil.htm - 2014. 05. 02.

kísérte, és Brazília április 11-én megszakította a diplomáciai viszonyt Németországgal. Azonban a hajókat fenyegető tengeralattjáró támadások nem szűntek meg. 1917 májusában a németek a Bretagne-i Brestnél elsüllyesztették a *Tijucat*. Ennek az lett a következménye, hogy a köztársasági elnök, Wenceslau Brás (elnök 1914-18) kezdeményezésére a Kongresszus döntött a brazil kikötőkben horgonyzó német hajók lefoglalásáról, kártérítés címén. Ez a lépés a Rio de Janeiro-i kormány semlegességének végét jelentette. A német származású, germanofil külügyminiszter, Lauro Müller leköszönt, a tárcát Epiácio Pessoa vette át. A hadi események persze folytatódtak, az európai nyár és az ősz folyamán további brazil kereskedelmi hajókat ért támadás: elsüllyedt a *Lapa* nevű gőzös, a *Maceió*, az *Acary* és a *Guayba*. A *casus belli* azonban a *Macau* pusztulása lett, melyet október 18-án támadtak meg, spanyol vizeken. A riói kormány október 27-én kinyilvánította, tudomásul veszi a hadiállapot, amit a németek provokáltak ki Brazíliával szemben. (Az Osztrák-Magyar Monarchiával csak majd egy év múlva, 1918. szeptember 25-én lépett életbe a hadiállapot.) A brazil semlegesség feladásának lett a közvetlen következménye egyrészt, hogy megkezdődött az európai hadszíntérré küldendő tengerészeti különítmény, a DNOG, a *Divisão Naval em Operações de Guerra* felkészítése.⁶ Másrészt 1917 novemberében a brazil föderáció egyes területein a köztársaság kormánya szükségállapotot vezetett be: a Rio de Janeiro-i szövetségi kerületben és São Paulóban, mint a politikai nyugtalanság, főként a munkásmozgalom nagyvárosi fészkeiben; valamint Paraná, Santa Catarina és Rio Grande do Sul államban, mivel ott élt a legtöbb német bevándorló. A kongresszus szinte minden tagja támogatta ezt a döntést, azonban Maurício de Lacerda, Rio de Janeiro-i képviselő tiltakozott, mondván a kormány nem a hazaárulók ellen akar fellépni, hanem csupán ürügyet keres arra, hogy a munkásmozgalmat megtörje és vezetőit elhallgattassa. Ez az epizód is mutatja, hogy Brazíliában az 1910-es évtized belső nyugtalansággal, társadalmi feszültségekkel terhelt volt. Az ország gazdasági életében az 1910-13-as válsággal kezdődő tendenciákat csak tovább erősítették a háború hatásai. A szükségállapot bevezetésekor a dél-brazil ipari tengely már túl volt története legnagyobb általános sztrájkján.

⁶ A brazilok nyolc hadihajót indítottak Európába 1918 májusában: két cirkálót, négy rombolót, egy ellátó és egy tengeri vontató hajót, Pedro de Frontin ellentengernagy vezérére alatt. Augusztusban érkeztek a Sierra Leone-i Freetownba. Az út során a legénység 156 tagja lett a spanyol nátha áldozata. Mire a különítmény november 10-én Gibraltárt elérte a háborúnak gyakorlatilag vége volt. A hajókról egyetlen egyszer nyitottak tüzet, mikor német tengeralattjárónak vétek egy rajbarna delfint (ez volt a „*csata a delfinnekkel*”, *batalha das toninhas*). A DNOG-t a versailles-i szerződés 1919. június 28-i aláírása után nem sokkal, augusztus 25-én oszlatták fel.

Az orvosi misszió 1918 augusztusában indult el Franciaországba Dr. Nabuco Gouveia vezetésével, kórházi felszereléssel, segédszemélyzettel. Ugyanakkor a brazil légierő fejlesztésére 8 francia repülőgép szakember és 33 gép érkezett, tisztek egy csoportját pedig olaszországi kiképzésre küldték. Ld. FONSECA DE CASTRO i.m.

A háború hatása a gazdaságra és a társadalmi mozgalmakra

A brazil társadalom a 20. század elején még sok mindent őrzött a császárság (1822-1889) rabszolgatartó-oligarchikus jellegéből, főleg a hatalmas ország belső, vidékies régióiban. Az első köztársaság (1889-1930) ugyanakkor fontos változásokat is hozott. Az atlanti part nagyvárosaiban a hagyományos struktúrákat a kapitalizmus viszonyai kezdték felváltani. A modernizáció és a nacionalizmusok kora két egyre jelentékenyebb és gyakran egymásnak feszülő réteg, a városi, polgárosult elit és a munkásság megerősödését hozta. 1902 és 1911 között például São Paulo lakossága 35%-kal nőtt.⁷ Beszédeselek az 1920-as népszámlálási adatok a foglalkozás szerinti megoszlásra vonatkozóan, például Salvador esetében, ahol a lakosság ekkor 283.422 fő volt. Megélhetésük döntően a mezőgazdasághoz kötődött, de 54.635-en, vagyis 19,2% végzett kétféle munkát a kézműiparban, kisebb-nagyobb üzemekben, a kikötőkben, a közlekedésben. A kereskedelemben, a bankokban dolgozó kistisztviselők aránya 5,6% (15.780) volt, a hivatalnokok az állami szektorban 1,2%-ot (3.406), a magánvállalatoknál 0,5%-o (1.185) képviseltek, míg a papok és a szabad foglalkozású értelmiségiek 2%-ot (5.932).⁸

A városok lakosságának felduzzadásáért jelentős részben a migráció a felelős. A belső, a brazil vidékről származó betelepülők ott vannak minden nagyvárosban, az ország déli részén pedig az is jellemző, hogy az 1870-es évektől egyre több a külföldi bevándorló.⁹ A munkásság jelentős része olasz, spanyol, portugál vagy német emigráns. Bár az első világháború fékezi a külföldiek beáramlását, de a kolóniáikban felerősíti a nemzeti érzelmeket, melyek leképezik az európai törésvonalakat. A déli tagállamok németisége a torpedótámadásokat követően különösen nagy nyomás alá kerül. Az emigráns közösségek aktivitása ugyanakkor megélénkül, a jótékonyági akciók szervezésétől az utcai összecsapásokig terjed. A németek titkos rádióadót üzemeltetnek, megszegve ezzel a brazil törvényeket. Előfordul, bár a semlegességi rendeletek szerint szintén tilos, a háborús kötvényjegyzés valamint a toborzás, és nem ritka, hogy fiatal férfiak visszatérnek Európába harcolni. Az asszonyok búcsút, jótékonyági vásárokat szerveznek, ahol az óhaza számára gyűjtenek. Ebben

⁷ Mirian Silva ROSSI: *Circulação e mediação da obra de arte na Belle Époque paulistana*. Anais do Museu Paulista, (São Paulo) vol. 6/7. 1998-1999 [2003] (83-119.) 91.

⁸ A népszámlálási adatokat közli Aldrin A. S. CASTELLUCCI: *Flutuações econômicas, crise política e greve geral na Bahia da Primeira República*. Revista Brasileira de História, vol. 25, No. 50, 2005. (131-166.) 148-149.

⁹ A korszak társadalmi, gazdasági változásairól magyar nyelven ld. Boris FAUSTO: *Brazília rövid története*. Ford.: PÁL Zs., TÍMÁR I., Equinter, Budapest, 2011. 166-182. A migráció kérdéséről bővebben ld. pl. Hélio MOURA (szerk.): *Migração interna: textos selecionados*. Banco do Nordeste do Brasil S.A., Fortaleza, 1980., T.W. MERRICK - D.H. GRAHAM: *População e desenvolvimento econômico no Brasil*. Zahar, São Paulo, 1981. Neide Lopes PATARRA (szerk.): *Emigração e imigração internacionais no Brasil Contemporâneo*. FNUAP, São Paulo, 1995.

különösen jeleskedik a São Pauló-i olasz kolónia.¹⁰

A lelkesedés e megnyilvánulásai mellett azonban szinte kezdettől fogva demonstrálnak a háború ellenzői is. Például 1915. március 26-án Rio de Janeiróban munkásgyűlést tartanak, ahol megalakítják a *Comissão Popular de Agitação contra a Guerra* nevű háború ellenes népi bizottságot, a brazil anarchisták pedig 1915-ben nemzetközi békekongresszust (*Congresso Internacional da Paz*) hívnak össze Rio de Janeiróba.¹¹ Az 1916-os május 1-e is háború ellenes demonstrációvá válik, ötezer ember részvételével a São Pauló-i Szent Ferenc téren (*Largo de São Francisco de Paula*), az „*Abaixo a guerra, queremos a paz*” (Le a háborúval, békét akarunk) jelmondat jegyében.¹²

Ezek a tiltakozások is tükrözik a háború negatív hatásait, ami alól a semlegességre törekvő Brazília sem tudta kivonni magát. Az ország kevésbé diverzifikált, főként nyersanyag exportra épülő, nyitott és kiszolgáltatott gazdaságát¹³ rendkívül megviselte az a szövetségi erőfeszítés, amit Dr. Gastão da Cunha, lisszaboni követ röviddel a háború után, egy 1919-es interjúban nem kis büszkeséggel így értékelt: „*A katonai együttműködés kiegészült azzal, hogy az antant szövetségesek privilégiumot élveztek különböző mezőgazdasági és ipari termékeink felvásárlására; rendelkezésükre álltak gazdag ásványkincs forrásaink; hosszú tengerpartunk kiépített és biztonságos kikötői, melyek menedékként és bázisul szolgáltak hajóknak; számíthattak 100 óceánjáró és számos, a part menti közlekedésben használatos hajóból álló, kiváló kereskedelmi flottánk együttműködésére is.*”¹⁴

A világháború ideje alatt a szembenálló európai hatalmak saját lakosságuk és hadseregük ellátására egyre nagyobb mértékben igényelték a nyersanyagokat a fegyveres konfliktuson kívül álló országoktól is. A kávé, a cukor, a gyapot, a bőr, a szárított hús vagy a kaucsuk exportjával Brazília javítani tudott kereskedelmi mérlegén, egyes esetekben többlet is mutatkozott, és a kivitel fokozása ellenállhatatlan kísértést jelentett. Azonban a hazai piac ezzel nagy áldozatokra kényszerült. Az alapvető cikkek ára belföldön jelentősen emelkedett. Drága volt a kenyér, magasak a lakbérek. Az infláció sok egyszerű ember kisvállalko-

¹⁰ Luigi BIONDI: *A greve geral de 1917 em São Paulo e a imigração italiana: novas perspectivas*. Cadernos AEL, (Campinas) vol.15, No. 27, 2009, (261-307.) 280-282. http://segall.ifch.unicamp.br/ublicacoes_ael/index.php/cadernos_ael/article/viewFile/158/165 - 2014. 03. 03.

¹¹ Edgar RODRIGUES: *História do Movimento Anarquista no Brasil*. Ateneu Diego Giménez, Piracicaba, 2010. 5. és 58.

¹² Vito GIANNOTTI: *História das lutas dos trabalhadores no Brasil*. MAUAD Editora Ltd., Rio de Janeiro, 2007. 108.

¹³ Az első ipari census Brazíliában 1907-ben valamivel több, mint 3000 vállalkozást regisztrált, 1920-ban pedig több, mint 13000-et. A ugrásszerű növekedés az I. világháború idején következett be, amikor 6000 cég létesült, főként fogyasztási cikkek gyártására. A húsexport szintén bővült és túlszárnyalta a textilét. Azonban az ország gazdasága továbbra is alapvetően az agrár exporttól függött, főleg a kávé kivitelől, ami a brazil export majd 70%-át tette ki. Esterzilda BERNSTEIN DE AZEVEDO: *Patrimônio industrial no Brasil. usjt-arq.urb* - No.3/primeiro semestre de 2010: 15.o. <http://www.usjt.br> - 2014. 03. 20.)

¹⁴ A Dr. Gastão da Cunhaival készült interjú címe: *O Brasil e os Aliados*, Atlântida, No. 33-34. [1919] (857-868.) 867-868.

zását tette tönkre.¹⁵ A brazil üzemek egyre inkább a háborús konjunktúrát szolgálták. Az ipari beruházások egyik csúcsideje ugyan 1915-16 volt, de 1917-ben visszaesés következett be, és 1918-ra vonatkozóan már negatívak a mutatók, a nyersanyag és az ipari berendezések hiánya miatt. Még nem érkezett el az importhelyettesítő iparfejlesztés korszaka. „Az állam figyelme első sorban nem az ipari termelés, hanem a mezőgazdasági kivitel felé fordult. [...] ha nem is volt iparelőlenes, távol állt tőle a tudatos iparfejlesztő politika gyakorlása.”¹⁶ (Ami majd csak az 1920-as, 1930-as évtizedben bontakozik ki).

A háborús évekig elhúzódó krízis jól tetten érhető Bahia állam textiliparának példáján, mely 1912-től némi hullámmal, de lényegében folyamatosan túlermelési válsággal küzd. A munkakörülmények és lehetőségek romlanak, hiszen a termelés több gyárban leáll, és még így is jelentős raktárkészletek halmozódnak fel, míg az alapanyagok beszerzése a régi, magas, nehezen megtérülő áron történt. A háború tovább rontja a nyers- és üzemanyag ellátást. A válság költségeit a munkaadók a munkavállalókra igyekeznek hárítani, és a fogyasztói árak is folyamatosan emelkednek (egy pár cipő 1916 januárjáról 1917 januárjára 100%-kal drágul). Bevett módszer a késedelmes fizetés, a kevesebb dolgozó alkalmazása, a munkaidő kiterjesztése, az éjszakai műszak bevezetése, vagy az alacsonyabb, esetenként fél fizetéssel alkalmazott női- és gyermekmunka, illetve a fizetések megkurtítása mindenféle ürüggyel (hibás munkadarabok miatt, szállásköltség címén stb.) Az már pusztán véletlen, hogy az egyik legnagyobb salvadori üzem, az Északi Kalapgyártó Vállalat (*Companhia Chapelaria Norte Industrial*) – mely egyébként döntően szintén import alapanyagokból dolgozik – a világháború idején, 1918 áprilisában leég, a cég tönkre megy, 500 munkása pedig az utcára kerül. A válságjelenségek nagyon hasonlóak más városokban és más, a brazil ipari munkásság döntő részét foglalkoztató ágazatokban is (például a bőr- és cipőipar, az építőipar vagy a dohány feldolgozás terén).¹⁷

A lakosság életkörülményeinek romlása – amivel szemben a politikai elit nem mutat túl nagy érzékenységet – és a munkásság számbeli növekedése, presztízsének emelkedése a brazil szakszervezeti és munkásmozgalom legnagyobb akcióinak korszakát hozza el éppen az első világháború éveiben, hogy azután, 1919 és 1921 között a szolidaritás és az új osztálytudat rövid virágkora következzen.

A forradalmi és a reformista szakszervezetek

Eleinte a hatalmas területű brazil föderációban nem volt egyetlen átfogó, országos hálózattal rendelkező érdekképviselő, hanem helyi klubok, egye-

¹⁵ CASTELLUCCI (2005): 134.

¹⁶ FAUSTO (2011): 174.

¹⁷ CASTELLUCCI (2005): 136-140.

sületek, csoportosulások kezdték szervezni a dolgozókat. A lokális sajtóságok két eltérő szakszervezeti irányzat kifermálódását eredményezték. A forradalmi, az úgynevezett *sindicalismo revolucionário* vagy *anarco-sindicalismo* a sok európai bevándorlót fogadó tagállamokban vált jellemzővé, hiszen a dél-európai országokból érkezők magukkal hozták az anarchista tradíciót.¹⁸ A brazil állam már 1907-ben restriktív választ adott az irányzat terjedésére az Adolfo Gordo-törvény elfogadásával.¹⁹ Ennek alapján ki lehetett utasítani a munkásmozgalomban aktív bevándorlókat. Ahol a külföldiek jelenléte nem volt meghatározó, ott a reformista jellegű, úgynevezett *amarelo* azaz „sárga” szakszervezetiek (az anarchisták fekete színével szemben) jutottak döntő befolyáshoz.²⁰ A két irányzat alapkövetelései nagyon hasonlóak voltak, ahogy egyébként a világ bármely más pontján: a munkaidő csökkentése és szabályozása, a bérek emelése, a jobb élet- és munkakörülmények megteremtése, a gyermekmunka megszüntetése, azonos bér a férfiaknak és a nőknek. Háborús specialitásként jelentkezett főként a brazil olasz bevándorlók körében a tiltakozás az úgynevezett hazafias hozzájárulás (*contribuição „pró-pátria”*) ellen, vagyis az ellen a gyakorlat ellen, hogy az óhaza támogatására egyes gyártulajdonosok – maguk is olasz származásúak – kötelező jelleggel egy bizonyos összeget gyűjtöttek össze dolgozóik – többnyire szintén olasz bevándorlók – bérének terhére. Így járt el például az egyik legnagyobb São Pauló-i textilgyár, a *Cotonificio Crespi*.²¹

A két szakszervezeti irányzat között lévő legfőbb különbség a politikai élet szereplőihez való viszonyban mutatkozott meg. Míg az anarchisták tagadták az állam, pontosabban minden intézményesült hatalom létjogosultságát, addig a reformista szakszervezetek együttműködésre törekedtek a helyi politika aktoraival. A munkásmozgalom hagyományos eszközei mellett (pl. a munkabeszüntetés)²² céljaik érdekében gyakran lobbiztak politikusok, hivatalnokok megnyerésével, ügyvédek bevonásával. Az állam szá-

¹⁸ A braziliai irányzat európai gyökereiről ld. első sorban Edilene Teresinha Toledo: *O sindicalismo revolucionário em São Paulo e na Itália : circulação de ideias e experiências na militância sindical transnacional entre 1890 e o fascismo* című doktori dolgozatát (UNICAMP, Campinas, 2002.) <http://www.bibliotecadigital.unicamp.br/document/?code=vtls000240606> - 2014. 09. 25.) Vö. továbbá ORMOS Mária: *Mussolini*. Második, kiegészített kiadás, PolgART, Budapest, 2000. I. köt. 16-18.; ZOLCSÁK Attila: *Az anarchista federalizmus és a spanyolországi regionalizmus*. Eszmélet 70.sz., 2006. nyár, 61-77.; BOZÓKI András – SÜKÖSD Miklós (szerk.): *Anarchizmus* (Modern ideológiák). Századvég Kiadó, Budapest, 1991.

¹⁹ Az 1907. január 7-i, 1641 sz. törvény előterjesztőjének, a São Pauló-i Alfredo Gordo képviselőnek a nevét viseli, teljes szövegét ld.

http://www.franklinmartins.com.br/estacao_historia_artigo.php?titulo=lei-adolfo-gordo-integra-1907 - 2014. 09. 25.

²⁰ Claudio BATALHA: *Uma outra consciência de classe? O sindicalismo reformista na Primeira República*. Ciências Sociais Hoje, Vértice/Anpocs, São Paulo, 1990, 117-127.

²¹ BIONDI (2009): 281-284.

²² A munkabeszüntetés az 1890-es évtized eleje óta vált az érdekvédelem egyre gyakrabban alkalmazott eszközévé Brazíliában is, és az 1917-19-es sztrájkhullámban kulminált.

mukra nem volt ellenség, inkább egyfajta közvetítőt láttak benne, mellyel kölcsönös előnyökért segíthetik egymást. (Ez a szemlélet köszön vissza majd a Vargas-i populista-trabalhista politikában az 1930-40-es éveken.) Az oligarchikus elit részéről szintén mutatkozott hajlandóság a munkásszervezetekkel való együttműködésre. Különösen akkor, mikor az egymásnak feszülő politikai indulatok felerősödtek, és a hatalmi játszmákban a szembenálló felek egyike vagy másika támogatást keresett a szakszervezetekben. (Ez a jelenség már a tömegdemokrácia illetve a latin-amerikai populizmus felé mutat.) A munkások pedig igyekeztek a lehető legjobban kihasználni a helyzetet a maguk oldalára állítva a politikusokat a gyárosokkal, nagyvállalkozókkal, kereskedőkkel és általában az egyenlőtlen társadalmi viszonyokkal szembeni küzdelemben.²³

Az együttműködés föderális szintű példája volt, mikor 1912-ben a sárga szindikalisták a katolikus egyház és a sajtó jelentős része által is támogatott munkás kongresszusuk tiszteletbeli elnökének kérték fel a hivatalban lévő köz-társasági elnököt, Hermes da Fonseca-t (elnök 1910-14), és a kormány a szakszervezeti vezetők közé híveit juttatta be, akik kerülték az éles konfrontációt.²⁴

A helyi együttműködés példajaként említhetjük az 1917 júliusa és októberére között Rio Grande do Sul államban zajló vasutas sztrájkokat. Itt a munkások a kormányzó, Borges de Medeiros támogatását keresték a vasút-vállalattal szemben. Ráadásul az esetnek bizonyos nacionalista felhangja is volt azáltal, hogy a szervezett munkások erős népi támogatást kaptak, így más, a vasutat utazásra vagy szállításra használó társadalmi csoportokkal és a tagállam kormányával megerősítve, közösen szálltak szembe a „külföldi kizsákmányoló kapitalistával”, a vasút koncessziót kézben tartó belga *Compagnie Auxiliaire de Chemins de Fer au Brésil*-el. Részben e tiltakozások vezettek később a cég állami kezelésbe vételéhez.²⁵

A reformista szakszervezetek 1919 júniusában a Bahia államban kibontakozó általános sztrájk idején is támogatást kerestek a politikai potentátok körében, de itt a nacionalista felhangok teljesen hiányoztak. Helyette különböző ágazatok munkásai összefogva igyekeztek szövetségeseket találni a hatalomért küzdő elit csoportok közül. A Salvadorban létrehozott központi sztrájkbizottság (*Comitê Central de Greve*) először is memorandumot intézett

²³ CASTELLUCCI (2005): 144.

²⁴ Jorge E. Silva: O nascimento da organização sindical no Brasil e as primeiras lutas operárias (1890-1935)

http://www.nodo50.org/insurgentes/biblioteca/o_nascimento%20_da_organizacao_sindica_l_no_brasil_jorge_silva.pdf - 2014. 05. 20.) és Emílio GENNARI: *Sindicato e organização de base: histórias, dilemas e desafios*. 20. www.sinairn.com.br/arquivos/sindicatoseOLT.pdf - 2014. 09. 25.)

²⁵ CASTELLUCCI (2005): 144. A vasúttársaság történetéről és a Rio Grande do Sul-i kolonizációról ld. Caryl Eduardo Jovanovich LOPES doktori értekezése: *A Compagnie Auxiliaire de Chemins de Fer au Brésil e a cidade de Santa Maria no Rio Grande do Sul*. Barcelonai Egyetem, Brasil, PDAG, 2002. www.tdx.cat/bitstream/10803/6081/1/TESE.pdf - 2014. 08. 12.)

a hatóságokhoz és az üzemek tulajdonosaihoz, az államot képviselő szenátorokhoz és egy reformista képviselőhöz, Maurício de Lacerdához, valamint a riói testvér szervezetekhez. Amellett, hogy ebben megfogalmazták követeléseiket, fontosnak tartották megmagyarázni tetteik motivációit, értelmezni a kialakult helyzetet. A megmozdulások csúcspontján 15 ezren tüntettek a salvadori utcákon, akiket a sztrájkbizottság nyugalomra és a törvények betartására intett („*aconselhando sempre calma, ordem e respeito à lei*”). Ehhez a megmozduláshoz csatlakoztak az észak-kelet-brazíliai Recôncavo régió más városai is, mint Nazaré, Cachoeira, São Félix és Vila de Muritiba. Közben a gyártulajdonosok – akik a helyi politikában nagyrészt Bahia állam kormányzójának ellenzékét támogatták – szintén közös fellépést sürgettek. Követelték a hatóságoktól, hogy állítsák helyre a közrendet, fékezzék meg határozottan a felforgatókat, az anarchista agitátorokat. Levelet váltottak a kormányzóval, és sürgönyöket intéztek nemcsak a köztársasági elnökhöz (ekkor már Delfim Moreira, 1918-19), hanem Brazília legfelsőbb bírójához, a riói kereskedelmi kamarához és a *Jornal do Comércio* szerkesztőségéhez. A kormányzó azonban a tüntetők oldalára állt, békésnek, jogosnak és törvényesnek nyilvánította a megmozdulásokat, és elutasította velük szemben az erőszak alkalmazását. Így végül a munkaadók kapituláltak, a munkások hétpontos követelésének több elemét elfogadták: törvény született a 8 órás munkanapról, szabályozták a női- és gyermekmunkát, és döntöttek a béremelésekről is. Valamint kilátásba helyezték a további, föderális szintű munkajogi törvények előterjesztését. (Bahia-ban május elseje állami munkaszüneti nappá nyilvánításáról is 1919-ben döntöttek, igaz, még az általános sztrájk előtt, áprilisban.)²⁶

A másik szakszervezeti irányzat, a forradalmi szindikalisták legnagyobb megmozdulása, az 50 ezer embert aktivizáló és São Paulo városát megbénító 1917. július 9-16-i általános sztrájk lett, egyben ez volt az 1917-19-es brazíliai sztrájkhullám nyitánya is. (Résztevői között igen nagy arányban találni olasz és spanyol bevándorlókat, és a tiltakozások centrumai, gócpontjai a Moóca és Ipiranga városrészben koncentrálódó textilüzemek, köztük a már említett *Cotonifício Crespi*.) „*São Paulo halott város – írja egy szemtanú, Everardo Dias*²⁷ - : lakói zaklatottak, arcukon aggodalom sőt pánik tükröződik, mert minden zárva van, semmi mozgás. Az utcákon néhány siető gyalogoson kívül csak az Antártica [sörgyár] és más vállalatok követelésére kirendelt katonai járműveket látni, rajtuk puskákkal és gépfegyverekkel felszerelt csapatok. Parancsuk van, hogy lőjenek mindenkire, aki megáll az utcán. A gyárnegyedekben (Brás, Moóca, Barra

²⁶ CASTELLUCCI (2005): 151-154.

²⁷ Gyakran idézett leírás Everardo Dias-nak (1883-1966), a brazíliai munkásmozgalom ismert alakjának könyvéből (*História das Lutas Sociais no Brasil*. Edaglit, São Paulo, 1962.) ld. pl. <http://www.historianet.com.br/conteudo/default.aspx?codigo=55> - 2014. 03. 20. A szerző spanyol származású nyomdai munkásként, újságíróként, szakszervezeti aktivistaként vett részt az 1917-es sztrájkban.

Funda, Lapa) voltak is lövöldözések; egyes utcákban az emberek elkezdtek barikádokat emelni kövekből, régi fadarabokból, felfordított szekerekből, a rendőrök meg nem mernek odamenni, mert a tetőkről és az utcasarkokról célzott lövéseket adtak le rájuk. Az újságokban rengeteg a hír, szinte minden kommentár nélkül, de annyit lehet tudni, hogy a súlyos helyzet drámai eseményeket vetít előre.”

A São Pauló-ihoz hasonlóan anarcho-szindikalista indíttatású volt az 1918. novemberi, vérbe fojtott Rio de Janiró-i zendülés²⁸ (*insurreição anarquista*), és ezt az irányzatot képviselték azok a munkások is, akik az 1917-19-es sztrájk-hullám további helyszínein, São Paulo állam más városaiban, valamint Rio Grande do Sul, Minas Gerais, Pernambuco, Alagoas, Maranhão, Paraíba, Rio Grande do Norte, Ceará, Piauí, Sergipe és Paraná államban szerveztek megmozdulásokat.²⁹ A különböző ágazatok akcióinak összehangolására több koordináló bizottságot hoztak létre (pl. 1917-ben São Paulóban megalakult a *Comitê de Defesa Proletária*, ennek mintájára javasolták 1919-ben Salvadorban a *Comitê Central de Greve* felállítását).³⁰ Ez a tiltakozás sorozat jelentette az anarchizmus legnagyobb braziliai sikerét, egyben hanyatlásának kezdetét is. Az érdekvédelem forradalmi irányzata a munkások között heves, belső politikai/ideológiai vitát generált, ugyanakkor közvetlen céljaiból keveset ért el, megmozdulásaival szemben a hatóságok keményen felléptek.

Az első köztársaság korának egészére jellemző volt, hogy a kormányok a munkásmozgalmat, sőt általában a szociális feszültségeket első sorban „rendőrségi ügyként” kezelték, és ennek megfelelően büntető intézkedésekkel reagáltak rájuk (a szakszervezeti vezetők bebörtönzésével, közülük a külföldiek kiutasításával).³¹ A hatóságok és a közvélemény egy része a spanyolnátha járvány kapcsán is könnyen talált bűnbakra a szegény rétegekben, életmódjukat téve felelőssé a betegség terjedéséért. Amikor végül az európai tapasztalatokat közvetítő sajtó nyomására a brazil egészségügy is komolyabban kezdett foglalkozni a problémával, a szegényeket kiáltották ki veszélyforrásnak, ahogy ez már a XVIII. század óta többször megtörtént az elit részéről. Okolták rosszul tápláltságukat, a higiénia hiányát, az alkoholizmust, az egészségtelen lakásviszonyokat. A járvány terjedésétől tartva elszigetelésükre törekedtek.³² Látszólag okkal, hiszen a legfertőzöttebbek valóban a munkásnegyedek voltak, a munkásszállások (*cômodo*), a hírhedt „*kaptárak*” (*cortiço*) szegényes bér-

²⁸ A Rio de Janeiro-i zendülés részletes történetét ld. Carlos Augusto ADDOR: *A Insurreição Anarquista no Rio de Janeiro*. Dois Pontos, Rio de Janeiro, 1986.

²⁹ A sztrájkhullám más helyszínei: Porto Alegre (1917. augusztus 1-5.), Pelotas (1917. augusztus 9-17.), Rio Grande (RS) (1918. október), Rio de Janeiro (1918. november), 1919-ben újabb általános sztrájk bontakozott ki Rio Grandéban (1919. május 5-21), Salvadorban (1919. június 2-12), Recifében (1919. június végén) és Porto Alegrében (1919. augusztus 25-től szeptember 11-ig). Vö. CASTELLUCCI (2005): 132.

³⁰ Vö. Uo. 151.

³¹ GIANNOTTI (2007): *passim*

³² CRUZ DE SOUZA (2010): 51-52.

szobái, vagy a pincelakások (*porão*). A megbetegedéstől való félelem tovább gyöngítette az amúgy sem túl erős társadalmi szolidaritást.³³ A spanyolnátha azonban a kevésbé hatékony óvintézkedések mellett gyorsan terjedt. Salvadorban például alig több mint három hónap alatt elérte a lakosság 40%-át, tekintett nélkül korra, nemre, bőrszínre vagy a szociális helyzetre.³⁴

A föderális parlament néhány képviselője azonban másként gondolkodott, mint a politikai elit döntő többsége, és a brazil szindikalizmusnak illetve az értelmiség bizonyos köreivel való együttműködésének sikereként könyvelhető el, hogy a törvényhozás – az ország történetében először éppen ekkor – foglalkozni kezdett a lehetőséggel, hogy munkásvédő intézkedésekkel vegye elejét a társadalmi feszültségeknek. Létrejött egy a munkás érdekek védelmét felvállaló képviselői csoport (*ala trabalhista*), és 1918 végén parlamenti bizottságot alakítottak (*Comissão de Legislação Social da Câmara*) azzal a céllal, hogy megfelelő szociális törvényjavaslatokat készítsen elő. A munkacsoport legismertebb tagja volt a már említett Maurício de Lacerda mellett Nicanor Queiroz do Nascimento és Deodato Maia.³⁵ Tevékenységük megelőlegezte az állami politika szintjére emelkedő *trabalhizmust*, ami az 1930-es évtizedtől Getúlio Vargas elnöksége, majd diktatúrája idején teljesedett ki.

³³ Uo. 55.

³⁴ Uo. 62.

³⁵ Antônio PAIM - Leonardo PROTA - Ricardo Vélez RODRIGUEZ: *O socialismo brasileiro e a social democracia brasileira*. Editora Humanidades, I. köt. 16-22.
www.institutodehumanidades.com.br - 2014. 05. 12.

